

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

GIREIDI 12

TSHIVENḌA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI ḌA VHUVHILI (P2)

EXEMPLAR 2009

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: awara 2

Bammbiri iḷi ḷi na masiaḷari a fummbilimbili(21).

PFESESANI

Vhalani ndaela dzi tevhelaho nga vhuronwane ni sa athu u thoma u fhindula mbudziso:

1. Ni songo sokou vhala bammbiri lothe. Daleleni siaṭari ja **Zwi re Ngomu** ni swae nomboro dza mbudziso dzo ḡisendekaho kha bugu dze na guda ṅwaha uno.
2. Fhindulani mbudziso ṬHANU. U itela u vhona khethekanyo ya bugu hedzi dza u vhala, sedzani kha siaṭari ja **Zwi re Ngomu**.
3. Vhulapfu ha phindulo yaṅu ya mbudziso ndapfu vhu songo fhira maipfi a 400-450.
4. Kha mbudziso pfufhi, dzhielani nzhele maraga dzo ṅewaho, zwi ḡo ni thusa u vhona uri vhulapfu ha phindulo yaṅu vhu tea u vha vhungafhani.
5. Nomborani phindulo yaṅu nga ṅḡila ye mbudziso dza nomborwa ngayo.

ZWI RE NGOMU

Ni fanela u fhindula mbudziso ṬHANU ni tshi khou shumela maraga dza 80.

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

Fhindulani mbudziso MBILI u bva kha Mbudziso 1, Mbudziso 2, Mbudziso 3 na Mbudziso 4. Tshirendo Tshi sa athu u vhonwa ndi tsha **KHOMBEKHOMBE**. Ni fanela u fhindula mbudziso 5 kana 6.

Mbudziso 1	Mbudziso ndapfu (<i>Demokirasi</i>)	Maraga: 10
KANA		
Mbudziso2	Mbudziso pfufhi (<i>Vhuṭungu ha musadzi uḡa</i>)	Maraga: 10
KANA		
Mbudziso 3	Mbudziso pfufhi (<i>Vhuṭudzi ho ḡifha maanḡa</i>)	Maraga: 10
KANA		
Mbudziso 4	Mbudziso pfufhi (<i>Musumbavhalo</i>)	Maraga: 10

NA

Mbudziso 5	Mbudziso ndapfu (<i>Ṇwana-riwana</i>)	Maraga: 10
KANA		
Mbudziso 6	Mbudziso pfufhi (<i>Ṇwana-riwana</i>)	Maraga: 10

KHETHEKANYO YA B: NGANEAFhindulani mbudziso **NTHIHI**

Mbudziso 7: <i>Tshi ḁo lilwa</i>	Mbudziso ndapfu KANA	Maraga: 25
Mbudziso 8: <i>Tshi ḁo lilwa</i>	Mbudziso pfufhi	Maraga: 25
KANA		
Mbudziso 9: <i>Bulayo lo ḁalifhaho</i>	Mbudziso ndapfu KANA	Maraga: 25
KANA		
Mbudziso 10: <i>Bulayo lo ḁalifhaho</i>	Mbudziso pfufhi	Maraga: 25
KANA		
Mbudziso 11: <i>Mafeladambwa</i>	Mbudziso ndapfu KANA	Maraga: 25
KANA		
Mbudziso 12: <i>Mafeladambwa</i>	Mbudziso pfufhi	Maraga: 25

NA**KHETHEKANYO YA C: ḂIRAMA**Fhindulani mbudziso **NTHIHI**

Mbudziso 13: <i>Ha u tsa ndi ha u gonya</i>	Mbudziso ndapfu	Maraga: 25
KANA		
Mbudziso 14: <i>Ha u tsa ndi ha u gonya</i>	Mbudziso pfufhi	Maraga: 25
KANA		
Mbudziso 15: <i>Milomo ya ḁukala</i>	Mbudziso ndapfu	Maraga: 25
KANA		
Mbudziso 16: <i>Milomo ya ḁukala</i>	Mbudziso pfufhi	Maraga: 25

DZHIELANI NZHELE: Ni tea u fhindula mbudziso ndapfu **NTHIHI** na mbudziso pfufhi **NTHIHI** u bva kha khethekanyo ya B na C. Arali na nanga mbudziso u fhindula pfufhi kha Khethekanyo ya B, ni tea u fhindula mbudziso ndapfu kha Khethekanyo ya C.

MUTEVHE WA U SEDZULUSA KUNANGELE KWA MBUDZISO

Mbudziso 1 – 4	Nangani MBILI
Mbudziso 5 – 6	Nangani NTHIHI
Mbudziso 7 – 12	Nangani NTHIHI
Mbudziso 13 – 14	Nangani NTHIHI

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

Fhindulani mbudziso mbili kha nጁa dzo vhudziswaho.

VHURENDI HO VHONWAHO/GUDELWAHO

MAPFUVHINI A MBOFHLOWO – NDLOVU RL

DEMOKIRASI

1. Iwe demokirasi
2. Wo ḁisa mulalo kha vhatshena na kha maindia
3. Wo ḁisa pḁiriri kha Vhaventḁa
4. Nge vha si u ḁivhe
5. Nge iwe u wa u hulisa vhana na vhasadzi
6. Khotsi a shanduka ḁwana
7. Hone zwi songo fanela
8. Iwe, u muvhuya kha vhoḁḁe
9. Vha tou sa u ḁivha.

10. Iwe demokirasi
11. Vhanzhi ngoho a vha u ḁivhi
12. Nge vha u eḁanyisa sa munna na musadzi
13. Musadzi a vha munna
14. Ayo ndi mazwifhi magagagaga
15. Munna hu uri u ḁo ḁi dzula e munna
16. Musadzi a dzula e musadzi.

17. Iwe demokirasi
18. Tsinde ḁi ḁi dzula ḁi tsinde
19. Tavhi ḁa dzula ḁi tavhi
20. Tsinde a ḁi tikiwi nga tavhi
21. Tavhi ḁi bva tsindeni
22. Musadzi na ḁwana ndi matavhi
23. Zwiḁiwa matavhini zwi bva kha tsinde
24. Tsinde ndi ḁone tshisima tsha zwiḁiwa
25. Demokirasi ndi u ita zwo fanelaho u itwa nga muthu.

26. Demokirasi a si u ita zwine muthu a funa nga tshifhinga tshine a funa ngatsho
27. Pfanelo ya muḁwe i wanala nḁḁa ha ya muḁwe
28. Muḁwe na muḁwe u na pfanelo dzawe
29. Henefho hune a vha hone
30. Khosi i ḁo dzula i khosi
31. Khotsi na ene u ḁo dzula e khotsi
32. Musadzi a dzula e musadzi
33. Musadzi na ene a vha musadzi
34. Khotsi u tea u dzula e kha ndinganyelo.

Ramaliba TZ

No no vhalo tshirendo itshi, sengulusani nḁila ine kunangele kwa maipfi kwa ḁḁuwedza ngayo ḁimudi tshirendoni itshi.

[10]**KANA**

MBUDZISO 2

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni ḑo kona u fhindula mbudziso dzo ḑisendekaho khatsho:

VHUṬUNGU HA MUSADZI UḒA	
1.	Imani noṭhe nga zwiingamo,
2.	Ni vhone ngozwi yawe i tshi bva zwipiḑa
3.	Nga maṭhupho i si tshe na ndalamo.
4.	Vhuṭungu hayo mbilu yawe vhu tshi tou haḑa.
5.	Vhuṭungu ha musadzi uḒa,
6.	Ndi ha Ḓiivha Ḓe Ḓa fhurwa mafhondo
7.	Ḓiduna muzwimi, nga vhura o pfula.
8.	Mulomo waḒo wa ṭuvha dakalo thendo.
9.	Ngozwi ya malofha a tshihosini,
10.	One mapfura o pfumaho vhukuma
11.	Sa Ḓiṭhubwa, miṭodzi i tshi dzula i shamani.
12.	Vhuṭungu, musadzi ha dzula ho luma.
13.	Vhuṭungu he ha hoṭefhala na ipfi,
14.	Ha vhone na kha tshifhaṭuwo
15.	Zwililo nga fhedzi ha vha mufhi
16.	Ndi ha we mathubwa a beba.
RF Ratshiṭanga	

- 2.1 Thero ya itshi tshirendo ndi ifhio? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 2.2 Ṭalutshedzani vhuḑipfi (Ḓimudi) ho faredzwaho kha mitala 5 u swika kha 10 ('Vhuṭungu ha ... thendo'). Tikedzani phindulo yaṅu nga zwi wanalaho kha iyi ndima. (2)
- 2.3 Ipfi 'ngozwi' ndi tshiga. Sumbedzani uri Ḓo imela mini, nahone Ḓo tea hani afho he Ḓa shumiswa hone. (2)
- 2.4 Ndi nnyi ane a khou lilelwa nga murendi kha itshi tshirendo? (1)
- 2.5 Vhalani mutala 11. Ndi tshifanyiso-ḑe tsha muhumbulo tsho shumiswaho afha, nahone ndi zwifhio zwine murendi a ṭoḑa u ri vhudza ngatsho? (2)
- 2.6 Bulani lushaka lwa itshi tshirendo. (1)

[10]

KANA**MBUDZISO 3**

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni ḑo kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho:

VHUṬUDZI HO ḐIFHA MAANḐA

1. Yawee! Vhuṭudzi ha u rengisa mivhili
2. Vhana vhaḑa vhashu vhavhuḑivhuḑi
3. Vhaḑa vhe vha vha vhe na mapfura nḑevheni
4. Vha vho ima fhaḑa badani na zwibadwanani
5. Hone Ṭhohoyanḑou na huṱwe-vho
6. Vha bvula vha ṭana mivhili yavho vha si tsha shona
7. Nga nḑala fhedzi-fhedzi
8. Zwe mulovha fhanu muno zwa vha zwi siho.

9. Vhoinwi vhana vhashu vha fhanu muno
10. No bebwaho na mvumbo
11. Mvumbo yo ṭokaho midzi fhasi
12. Midzi yaṅu yo tupulwa lini nahone nga nnyi?
13. Na sala ni tshi vho nga makengevheḑa
14. A sa fariho tshithu
15. A sa bikiho tshithu
16. Vhoinwi vhahulwane na vhahuluhulu
17. Thendele asiyo, i khou mona-mona phanḑa haṅu
18. Takutshedzani
19. Ni tshimbile nḑila na zwiḑilanani
20. Sa gandakanda ḑi no khura zwoṭhe zwi re nḑilani yaḑo
21. Na vhoinwi ni ralo ni tshi khurela kule
22. Hovhu vhusula ho shandukaho tshene
23. Tshene i vayaho, tshene ya tshiṭhavhamisisi
24. I no ḑo ni vaya matshelo
25. Na vho ḑo balelwa na u takusa u re waṅu mulenzhe.

NA Milubi

3.1	Ndi zwifhio zwine murendi a khou kaidza nga itshi tshirendo?	(1)
3.2	Vha no khou kaidzwa kha itshi tshirendo ndi vhonnyi?	(1)
3.3	Ndi ngani murendi o shumisa muvango wa mitaladzi milapfu na mipfufhi?	(2)
3.4	Ndovhololo ya ipfi 'fhedzi-fhedzi' (mutala 7) murendi u i shumisa u bveledza mini?	(2)

- 3.5 Ni vhona unga nga mutala 'I no ... matshelo' (Mutala 24), murendi u khou amba mini? (1)
- 3.6 Bulani figara ya muambo yo shumiswaho kha mutala 13 (Na sala ... zwikengevheḑa), ni ṭalutshedze zwine murendi a ṭoḑou ri vhudza zwone. (2)
- 3.7 Zwi amabani uri 'vhaḷa ... vhe vha vhe na mapfura nḑevheni (mutala 3)? (1)

[10]**KANA****MBUDZISO 4**

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni ḑo kona u fhindula mbudziso dzo ḑisendekaho khatsho:

MUSUMBAVHALOI

1. Ranga nga yau u songo nga tshiivha u sumba
2. Musumbavhaloi, zwau elelwa u ranga, u sumbe
3. Ranga nga ḷau danda u bvisa
4. Ngaḷo vhaṅwe tshenzhemo i ḑale
5. Munwe u ḑisumba, u gude
6. Musumbavhaloi mutate-u sumbwa
7. Mushaya tshisumbelwa kha ḷothe a tshi kala
8. Na mufuwi a siho wa ḷoṭhe
9. Musumbavhaloi guda u gudese
10. U gudese u khagala lwa phaṭho u sumba
11. Maitele na mbuya tsumba khagala nga iwe
12. Zwine nga mbilu u itela wa emula
13. Kha vhoṭhe u itela simesa
14. U sumbe lwa ṭhupho na ndaedzo.

Mutshaeni HN

- 4.1 Tshirendo itshi ndi tsha lushaka-ḑe? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 4.2 Ndi zwifhio zwine murendi a khou eletshedza nga itshi tshirendo? (2)
- 4.3 Vhuḑipfi ha murendi ndi vhufhio tshirendoni itshi? Ndi ngani ni tshi ralo? (2)
- 4.4 Mutala 3 ('Ranga nga ... bvisa'), u amba mini? (2)

- 4.5 Ndi ifhio thikho ya vhurendi yo shumiswaho kha mutala 2 nga u longela khoma? Murendi u ጁጁou sumbedza mini nga hezwi?

(2)
[10]

NA

VHURENDI VHU SONGO VHONWAHO/GUDELWAHO

MBUDZISO 5

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni ጁጁo kona u fhindula mbudziso dzo ጁisendekaho khatsho:

ጁWANA-ጁWANA

1. Ho hula vhuveጁጁe
2. Ho hula vhuwokoko
3. ጁwana-ጁwana ndi nnyi?
4. Wa nnyi?
5. ጁwana-ጁwana ndi ጁwana,
6. U amara vhuthu
7. A vha muthu-muthu.
8. Mubebi a pfa e muthu.
9. ጁwana-ጁwana ndi u havhea
10. Sa govhole ra havha,
11. Muጁifho ra swiswima
12. Tuvhu ጁone ra mbo nwa.
13. Tsha ጁwana a si u taጁwa kani?
14. A taጁwa a nga mapfura
15. Ane u ጁiwa
16. E u ጁolwa; zwa suvhelela.
17. Muloi wau ndi nnyi?
18. A no kundwa u lokolola,
19. Ndi mubebi-ጁጁe kani
20. Kana ndi nnyi kana?
21. Ho ro vha u beba
22. Ro beba re ro beba,
23. U bebea ha shaeya
24. Mbebo yo shashata.

NA Milubi

No ḑisendeka kha zwi wanalaho tshirendoni itshi, sengulusani nḑila ine zwifanyiso zwa muhumbulo zwa ṭuṭuwedza ngayo thero ya itshi tshirendo.

[10]

KANA**MBUDZISO 6**

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni ḑo kona u fhindula mbudziso dzo ḑisendekaho khatsho:

ḐWANA-ḐWANA	
25.	Ho hula vhuveṭeṭe
26.	Ho hula vhuḥokoko
27.	Ḑwana-Ḑwana ndi nnyi?
28.	Wa nnyi?
29.	Ḑwana-Ḑwana ndi ḥwana,
30.	U amara vhuthu
31.	A vha muthu-muthu.
32.	Mubebi a pfa e muthu.
33.	Ḑwana-Ḑwana ndi u havhea
34.	Sa govhole ra havha,
35.	Muḑifho ra swiswima
36.	Tuvhu ḑone ra mbo nwa.
37.	Tsha ḥwana a si u taḥwa kani?
38.	A taḥwa a nga mapfura
39.	Ane u ḑiwa
40.	E u ḑolwa; zwa suvhelela.
41.	Muloi wau ndi nnyi?
42.	A no kundwa u lokolola,
43.	Ndi mubebi-nḑe kani
44.	Kana ndi nnyi kana?
45.	Ho ro vha u beba
46.	Ro beba re ro beba,
47.	U bebea ha shaeya
48.	Mbebo yo shashata.

NA Milubi

6.1 Ndi zwifhio zwine murendi a khou sasaladza kha mitaladzi 1 na 2? (2)

6.2 Murendi o shumisa figara-ḑe ya muaambo kha mutala 10? Ni vhona itshi tshifanyiso tsha muhumbulo tsho tea u gumafhi? (3)

- 6.3 Ndovhololo ine murendi a i shumisa kha mutala 22 'Ro beba re ro beba', i khou bvededza khwaḥisedzo. Ndi zwifhio zwine murendi a khou khwaḥisedza? (2)
- 6.4 Nga maipfi aḥu, ḥani ḥalutshedzo ya 'ḥwana-ḥwana' yo ḥanwaho kha phara ya vhuvhili ('Ḥwana-ḥwana ... muthu'), mitala 5 – 8. (2)
- 6.5 'Mbebo yo shashata' zwi ambani? (1)
[10]

ḐHANGANYELO YA KHETHEKANYO IYI YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA

TSHI ḐO LILWA – PHASWANA NE

MBUDZISO 7

Vhalani tshipiḑa tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni ḑo kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela:

"Ndi ngoho, naho wa i viela bakoni, mahunguvhu a ḑo i vhona. Zwo no rali na u shavha havho, ho no sokou vha u ḑinetisela ḥifhedzi; hu u wanala vho no wanala kale. U shavha havho ha khwine hu nga vha ha u tou ḑihwetedza thambo mukuloni vha tou pfuluwa tshoḥe kha heḓi ḓa vha tshilaho."

Sengulusani vhushaka vhune ha vha hone vhukati ha mafhungo e na vhala na thero ya nganea iyi. [25]

KANA

MBUDZISO 8

Vhalani tshipiḂa tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni Ḃo kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela:

“Vhathu vha hashu vha Ḃo mpfarela u swika nga tshifhinga hetshi tshine nda tou vha vusa. Tsho mmbubisaho sa musi vhe vhone vho nnyendelaho vha ntsivhudza nga zwo bvelelaho, ndi tshine vhone vha tshi Ḃalusa. Zwino ndo to uri vhusiku sala nḂuni hezwi vha tshi khou mmbona ndi hafhano. Ndo ri u vuwa nda thoma nda gidimela maḂirakani sa izwi vha tshi zwi Ḃivha zwauro wa vuwa wo lala u Ḃo liga u khou tambula u ya nga hu sa fheli. Zwino ndo mbo Ḃi tshe ndi fhire nga hafha vhomuthumunzhi vha sa athu u swika ri mbo Ḃi thoma u vhona uri sa musi zwithu zwo no ima nga iyi nḂila, ri nga tou zwi bva hani.”

8.1	Ndi nnyi o ambaho maipfi aya?	(1)
8.2	Bulani tsho itisaho uri a Ḃiwane e afho hune a vha hone.	(1)
8.3	NḂani madzina a vhathu vhane a khou amba navho.	(2)
8.4	Muhumbulo muhulwane wa muambi ndi ufhio?	(1)
8.5	Muanewa we na mu bula kha (7.1) ni mu dzhia sa muthu-Ḃe?	(1)
8.6	Arali izwi zwine zwa khou ambiwa zwi tshi khou vhudzwa inwi, no vha ni tshi Ḃo zwi bva hani?	(2)
8.7	NḂani phambano ine ya vha hone vhukati ha vhaambivanavho.	(2)
8.8	Vhuvhi ha u Ḃidzhenisa zwikolodoni ni vhona vhu vhufhio?	(2)
8.9	Mvumbo ya Vho-EmeḂi ndi ifhio nganeani iyi?	(2)
8.10	Liambele Ḃo shumiswaho mafhunguni a re afho nḂha Ḃi ita uri ni pfesese u swikafhi zwine zwa khou ambiwa?	(2)
8.11	Ndi zwifhio zwe zwa bvelela nga murahu ha musi muambi o no amba?	(2)
8.12	“Vhuvhi a vhu vhuedzi”. Ni a tendelana na Ḃikumedzwa iḂi? Tikedzani.	(2)

- 8.13 Ni ri mini nga vhukando he Dzhalagoma a vhu dzhia? (2)
- 8.14 Arali hu inwi Vho-Emeḓi no ḑiwana ni zwikolodoni zwingafha no vha ni tshi ḑo zwi bva hani? (3)
[25]

KANA

BULAYO ḐO ḐALIFHAHO – MAGAU A.W

MBUDZISO 9

Vhalani tshipiḑa tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni ḑo kona u fhindula mbudziso i no tshi tevhela:

“U vhulaha ho ḑalifhaho vha amba mini vhafunzi? Nahone arali hu si u shulula malofha, muthu ni nga mu vhulaha hani?” Hu vhudzisa vhamusanda Vho-Mukhotho vho akhamala zwinzhi mafhungo o ambiwaho nga vhafunzi. “U vhulaha ho ḑalifhaho a si u shulula malofha muhali, fhedzi ndi u ḑangula dakalo ḑa muthu tshoḑhe lune onoyo muthu kha u fa na u tshila a nga ḑinangela tshithihi tsha zwenezwo ene muḑe. Kanzhi muthu u anza u ḑinangela u fa. Vhutshilo vhu si na dakalo ho fa ngauri mufu ha sei, na o ḑungufhalaho ha sei tshawe, u fhira mufu ngauri u kona u tshimbila. “Zwino vhafunzi vhanga,” ndi Vho-Mandiwana. “Dakalo ḑa muthu ḑi ḑanguliswa hani? ”

“Dakalo ḑa muthu ḑi pandelwa nga vhulwadze kana nga u fhiriḑanya ḑhalukanyo ya muthu kana nga u mu kundisa u wana zwithu zwine a zwi funesa kha vhutshilo hawe. Zwino muhali wanga, Lugisani ndi muthu we ra aluwa roḑhe makhuwani. Ro vha ri dzikhonani dzine dza somolana zwoḑhe zwa hanwani masiari na vhusiku. Oḑhe madzanga a mbilu yawe ndi a a ḑivha.”

Hu na vhushaka-ḑe vhukati ha mafhungo e na vhalala na thero ya bugu iyi? [25]

KANA

MBUDZISO 10

Vhalani tshipiḑa tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni ḑo kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela:

“Vho-Mandiwana na khonani dzavho mbili na vhone khoro yo ri u bva vha farisana lwendo lwa u humela mahayani avho. Musi vha tshi swika fhaḑa hune vhafunzi vha fanela u pambuwa hone ho vuwa hu vhone vhafunzi vha ri kha khonani dzavho, “Ḑamusi ro mu hwesa danda kha shaḑa. Arali hoyu Lugisani a ḑibvisa vhukomani ri ḑo vha ro mu vhulaha. Hu ḑi nga arali a tenda u ya Dovhoni ri kha ḑi vha ro mu vhulaha.”

Vhafunzi vha sa athu dovha ḑiḥwe fhungo ha dzhenelela Vho-Mukhotho vha ri kha vhafunzi, “Ngoho mufunzi wanga maano avho a khou shuma nga maanḑa. Huḥwe madekwana Lugisani u ḑo ḑinembeledza. Fhedzi hu na fhungo ḑi sa nthudziho mbilu nandi! ”

- 10.1 Vho-Mandiwana na khonani dzavho vho vha vha tshi bva ngafhi? (1)
- 10.2 Vho vha vha tshi bva u ita mini? (1)
- 10.3 Bulani madzina a khonani idzo mbili. (2)
- 10.4 Afho Dovhoni hu no khou ambiwa ho vha hu tshi khou vhusa nnyi? (1)
- 10.5 Ndi ngani vhamusanda vho vhona zwo fanela uri Vho-Lugisani vha ye u dzula hone? (1)
- 10.6 Vhaambi vha mafhungo aya vha vhone vha takala nahone vha tshi sumbedza vho ‘vhulaha’ Vho-Lugisani. Bulani zwivhili zwe vha sumbedza uri vho vha ‘vhulaha’ ngazwo. (2)
- 10.7 Vho-Mandiwana na khonani dzavho vha vhenga Vho-Lugisani. Tikedzani. (2)
- 10.8 Ndi ngani vhafunzi vho thoma u vhenga Vho-Lugisani ngeno vho vha vhe dzikhonani? (2)
- 10.9 Nga u tou pfufhifhadza ḑalutshedzani uri Vho-Lugisani vho ponya hani u nwa tshiganame ngei ha Vho-Sarah. (2)

- 10.10 Zwiito zwa Vho-Mandiwana na khonani dzavho zwi dzumbulula uri ndi vhathu-ḑe? Tikedzani. (2)
- 10.11 Mvelele ya Tshivenḑa i pwanyeledza pfanelo dza muthu. Tikedzani. (2)
- 10.12 Vhakoma Vho-Mandiwana ndi muvhulayi. Tikedzani. (2)
- 10.13 Inwi ni vhona zwe khosi Vho-Mphaga vha ita musi vha tshi farisa Vho-Mandiwana na khonani dzavho ḑuvha ḑa u vhewa ha Vho-Lugisani vuhosini zwi zwavhuḑi? Tikedzani. (2)
- 10.14 Inwi ni vhona kutshilele kwa Vho-Sarah ku kwavhuḑi? Ndi ngani ni tshi ralo? (2)
- 10.15 Arali ho vha hu inwi Vho-Tshikweḑa, no fha Vho-Mandiwana rannda dza fumbili dza uri mulandu waḑu u ḑo tshimbila zwavhuḑi wa fhedza u songo tshimbila zwavhuḑi, no vha ni tshi ḑo ita mini? (2)

[26]**KANA**

MAFELADAMBWA – SIGOGO NE**MBUDZISO 11**

Vhalani tshipiḑa tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni ḑo kona u fhindula mbudziso i no tshi tevhela:

“Nwananga u fela felo ndi u dzhena khomboni ngeno hu si na tshe wa vhuyelwa nga- tsho. Hafhu bete ḑi nga vha ḑo sokou wela mutukuni ḑa fela ngomu ngeno na uyo mutuku ḑi songo nwa. A ni vhoni uri ḑo fa ḑi songo tewa nga u fa?”

“Vhone mmawe, ngoho mirero kana maambeke a vhathu vha kale a a seisa. Zwino uyu murero wa u ri mafeladambwa mukumbi u songo nwa wo fhambana ngafhi na uyu wa u fela felo?”

“Mawela nwananga, ndi vho-Sara.” Sa izwi ndo no ni vhudza uri bete mutukuni ḑi nga vha ḑo sokou wela-vho, na henefha mukumbini, tshikhokhonono tshi tshi ri ndi dzhene-vho ndi ḑiphine nga mukumbi, tshi mbo ḑi fashiwa henefha dambwani tsha fela hone tshi songo swika kha wone mukumbi.”

Hu na vhushaka-ḑe vhukati ha mafhungo e na vhala na thero ya nganea iyi?

[25]

KANA**MBUDZISO 12**

Vhalani tshipiḑa tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni ḑo kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela:

“Vho-Matodzi, nwana tshe a tshinya tshi hone lini. Na vhone a vha zwi ḑivhi zwa uri a hu na ane a funa tsha muḑwe tshi tshi naka naa? Vhone vha khou kanya nga u ḑiita nwana. Naa hu tshi pfi vhaḑi na iwe ndi vhavhulai hu ambiwa zwifhio?”

“Vhomaine, hezwo zwi tou vha zwone vhukuma. Zwino ndi ite mini? Hafhu zwino hu pfi na mmbwa he ya laḑwa hone a i tsheho.”

“Vho-Matodzi, ndo vha ndi tshi khou ḑoḑa u swika kha ḑeneḑo ḑa uri heyo phele yo tou ḑiitisa kholekhole. Zwino yo dovha ya vhuyelela ha vhaḑe vhayo.”

- 12.1 Nwana ane a khou ambiwa kha mafhungo ayo ndi nnyi? (1)
- 12.2 Nwana onoyu inwi ni mu vhona sa muthu-ḑe? (1)
- 12.3 Vho-Maḑodzi vho vha vho ḑa u ita mini afho muḑini, nahone vho ruḑwa nga nnyi? (3)
- 12.4 Nga mitaladzi mivhili fhedzi ḑalutshedzani tshiwo tsho takusaho Vho-Maḑodzi. (2)
- 12.5 Ro sedza fhungo ḑo takusaho Vho-Maḑodzi, ndi nnyi o imaho navho? Uyo a songo imaho navho ndi nnyi? (2)
- 12.6 Sumbedzani kupfesesele kwa Vho-Muraga zwi tshi elana na kereke. (2)
- 12.7 Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho nga *Ee kana Hai* ni dovhe ni tikedze phindulo yaḑu:
- 12.7.1 Vho-Muraga vho vha vha tshi khou amba zwone naa vha tshi ri "Mmbwa heiḑa yo vha i phele yo tou ḑifisa"? (2)
- 12.7.2 Vhuḑali ha Mawela ha tshikoloni ho mu thusa kha tsheyo ye a dzhia malugana na fhungo heḑi. (2)
- 12.7.3 Vho-Muraga vho tou bvumba zwo bvelelaho ha Ramasunzi? (2)
- 12.8 Inwi ni vhona unga ndi zwifhio zwine muḑwali a tama u ri gudisa nga aya mafhungo? (2)
- 12.9 Ndi ufhio muanewa ane na pfa ni tshi nga kona u ḑibadekanya nae? Tikedzani phindulo yaḑu. (2)
- 12.10 Vhuḑipfi haḑu kha zwo bvelelaho kha Mawela ndi vhufhio? Tikedzani. (3)

[23]**ḐHANGANYELO YA KHETHEKANYO IYI YA B: [25]**

KHETHEKANYO YA C: ḐIRAMA**HA U TSA NDI HA U GONYA – MAFENYA LL NA MILUBI NA****MBUZISO 13****Ralutanda – Milubi NA**

Sedzulusani tshivhumbeo tsha Ḑitambwa Ḑi ni dovhe ni ambe nga ha matambele na kudzudzanyele kwa tshiteidzhi.

[25]**KANA****MBUDZISO 14***Mutshutshu - Mafenya L.L*

Vhalani tshipiḐa tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni Ḑo kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela:

"Ntshavheni: Ḑamusi o vha o bva nga kuChicco kwa musadzi. Zwino ri tshi sala ri tshi ya hayani, tshifhinga a tsho ngo ri imela. Zwo ḥaḥa nge ra wana mufuma-kadzi a siho o ya u vhala. Ri tshi tevhela ri tshi sala ri tshi vhuya nae ha ha vha uri ro no lenga. Nḥe ndo vho tou swika nge nda vha ndo ri Milingoni a nḥele na nomboro ya luḥingo ya hangei Eiland. Arali hu si vhe izwo ndo vha ndi tshi Ḑo vha ndo namba nda Ḑidzulela. Ho vhuya ḥamusi hu na phepho nga maanḐa. A vhu nwei zwavhuḐi. Hayani u nga wana ho bikwa zwithu zwi dudelaho.

Steve: A ni pfi, ndo zwi Ḑivha uri ni nga Ḑi dzula kana na vho sokou amba-amba zwithu zwi sa Ḑivhalei. Ndi inwi ni noḥe ni re na musadzi? Ambani ni ri musadzi u Ḑo ntsema arali ndo kovhelelwa. U ḥangana ḥamusi a no ngo fhira ni tshi ita ripoto ya uri no tshaisa-hii, zwi nga konḐa."

- 14.1 Vhathu avha vha khou amba mafhungo aya vhe ngafhi? (1)
- 14.2 Ho vha hu tshi khou bvelela mini? (1)

- 14.3 Bulani dzina Ḑa muthu we a vha a tshi khou ḑoḑou renga golo. (1)
- 14.4 Golo ya hone i khou ya u rengwa ngafhi? (1)
- 14.5 Ndi nnyi we a ḑo founela Ntshavheni uri a mu fhelekedze Pretoria, nahone o vha a tshi khou ya u ita mini? (2)
- 14.6 Vhaambi vha mafhungo aya e na vhala vha dzulela u sasaladza vhanna vho malaho vhafumakadzi vho funzeaho. Bulani madzina a vhanna vhavhili vho malaho vhafumakadzi vho funzeaho. (2)
- 14.7 Bulani phambano i re hone vhukati ha vhanna avho vhe na vha bula afho nḑha. (2)
- 14.8 Vhuvhi ha u thetshelesa mafhungo a vhathu ndi vhufhio? (2)
- 14.9 Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho nga *Ee kana Hai*, ni dovhe ni tikedze:
- 14.9.1 Alice ndi mufumakadzi a thetshelesaho/ḑanganedzaho ngeletshedzo dza vhathu vhahulwane. (2)
- 14.9.2 Alice u shuma kha zwa milayo. (2)
- 14.9.3 Steve u khou ḑoḑou renga golo ntswa-ntswa. (2)
- 14.10 Inwi ni vhona zwe Ntshavheni a ita musi a tshi hanela Alice u ya khosoni zwi zwavhuḑi? Tikedzani. (2)
- 14.11 Zwiito izwi zwe a ita zwi mu dzumbulula sa mutambi-ḑe? (2)
- 14.12 Arali ho vha hu inwi Ntshavheni no vha ni tshi ḑo ita mini musi hu tshi ambiwa nga vhanna vho malaho vhafumakadzi vha no shuma? (3)

[25]**KANA****MILOMO YA NUKALA – NEFEFE MP****MBUDZISO 15**

Sedzulusani tshivhumbeo tsha Ḑitambwa Ḑi ni dovhe ni ambe nga ha matambele na kudzudzanyele kwa tshiteidzhi.

[25]

KANA**MBUDZISO 16**

Vhalani tshipiጂa tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni ጂo kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela:

Ntshengedzeni:	<i>(A tshi khou lila)</i> Nn ... !
Vho-Awelani:	Ni songo ofha nwananga u nጂalutshedza. Ndi hone no wana tsireledzo tshoጂhe u bva zwino. Vho ita zwa vhudzekani na inwi lungana?
Ntshengedzeni:	Ndi lunzhi. <i>(U a vusa tshililo)</i>
Vho-Awelani:	Ni songo lila nwananga. A vha tsha ጂo dovha vha ni ita musadzi wavho na ጂuvha na ጂithihi u bva nጂamusi. Vho vha vha tshi zwi ita nga tshifhinga-ጂe?
Ntshengedzeni:	Mu, musi havha mme anga vho ya mushumoni nga matsheloni.
Vho-Awelani:	Vho vha vha tshi tou ጂa hune na vha hone?
Ntshengedzeni:	Vho vha vha tshi tou ጂa kamarani yanga tshinwe tshifhinga. Tshinwe tshifhinga vha tou ri ndi ጂe kamarani yavho.
Vho-Awelani:	Ndi ngani ni songo hana? Kana na vhudza mme aጂu zwi no khou itea?
Ntshengedzeni:	Vho mmbudza zwauri vha ጂo mmbulaha arali nda nga zwi vhudza muthu. Ndi tshi hana vho vha vha tshi nthwa. <i>(U a dovha u tswimila)</i> "

- 16.1 Bulani madzina a vhabebi vha Ntshengedzeni. (2)
- 16.2 Ndi ngani o vha a sa hani khotsi awe vha tshi ita zwa vhudzekani nae? Tikedzani nga mbuno mbili. (2)
- 16.3 Ndi ngafhi he vha vha vha tshi ita nae zwa vhudzekani? (2)
- 16.4 Mushumo wa Vho-Awelani ndi ufhi? (1)
- 16.5 Izwi zwine zwa khou ambiwa afha zwi elana ngafhi na dzina ጂa Ntshengedzeni? (2)
- 16.6 Ndi ngeletshedzo ifhiyo ye Vho-Awelani vha i nጂea Ntshengedzeni kha zwe zwa vha zwi tshi khou bvelela khae? (2)

- 16.7 Ni guda mini nga vhutshilo ha Vho-Bukuḑa? (2)
- 16.8 Vho-Bukuḑa vho vha vha sa fari vhana vhavho u fana. Tikedzani muhumbulo uyu. (2)
- 16.9 Ndi zwifhio zwine muḑwali a ḑoḑa u funza vhavhali nga mafhungo awe buguni iyi? (2)
- 16.10 Tshinwa kana tshikhuna tsha Ntshengedzeni tsha u lenga u amba nga ha u tambudzwa hawe ni vhona tsho mu thusa? Tikedzani. (2)
- 16.11 Vho-Bukuḑa vho vha vha sa zwi ḑivhi uri mulayo u na maanḑa a u langa pfanelo dza muḑa wavho? Tikedzani. (2)
- 16.12 Vho-Bukuḑa kha mulandu wavho wa u tshipa vho gwevhiwa hani? (2)

ḐHANGANYELO YA KHETHEKANYO IYI YA C: [23]

MARAGAGUḐE: 80